

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ МУЗЕЙ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОВУТУ

Управління культури Закарпатської облдержадміністрації
Закарпатський музей народної архітектури та побуту

НАРОДНИЙ ОДЯГ ЛЕМКІВ ЗАКАРПАТТЯ.

Особливості традиційного народного вбрання

XIX – першої половини XX ст.

Етнографічна група українців-лемків здавна населяла північні і південні схили Низьких Бескид між річками Саном і Ужем на сході та Попрадом і Дунайцем на заході.

Під Лемківщиною розуміють заселену українськими горами область, розташовану по північним і південним схилам Українських Карпат.

Етнографічний район закарпатських лемків займає села правого берега верхів'я р. Ужа (Верховина Бистра, Лубня, Загорб, Стужиця, Ставне, Жорнава, Домашин, Княгиня, Стричава, Сіль, Завосня, Мирча на Великоберезняниці) та села Новоселиця, Дубриничі, Зарічево на Перечиниці. Села лівого берега верхів'я р. Ужа (Ужок, Волосянка, Гусний, Тихий, Сухий) відносимо до бойківсько-лемківсько-долиннянського, а села середньої течії р. Ужа (Люта, Вишка, Костринська Розтока, Кострино, Забрідь) – до лемківсько-долиннянського порубіжжя.

Особливості жіночого народного вбрання лемків Закарпаття

Комплект жіночого народного вбрання лемкинь Закарпаття включав у себе коротку сорочку (“опліччя”), спідницю (“кабат”, “фартух”, “біленик”, “ряшеник”), фартух (“катран”, “шурц”, “препиначка”, “запиначка”), безрукавку (“візитку”) з фабричної матерії, сукняну безрукавку (“камізьелку”), куртку (“лайбик”, “реклик”, “сірак”, “серак”), гуню (“гунча”), хустку, чепець, прикраси з бісеру (“монистята”, “бархатки”, “баршанки”, “кризи”), постолі (“ходаки”, “бочкори”), чоботи (“чизми”).

У другій половині XIX ст. у селах Зарічево, Новоселиця Перечинського району поширились короткі жіночі сорочки (“опліччя”) з домотканого лляного полотна. Навколо горловины, у верхній плечовій частині рукавів та біля манжет сорочки збирались у дрібні складки.

1, 2. Орнаментальні композиції вишивки жіночих сорочок, с. Стужиця, Великоберезнянський р-н. Домоткане полотно, вишивка, низина. Початок XX ст.

3. Орнаментальні смуги (“плічки”) на жіночих сорочках, с. Зарічево, Перечинський р-н. Домоткане полотно, вишивка, хрестик. Перша половина XX ст.

Вишивкою, виконаною “низинкою”, “хрестиком”, а з 20-х рр. XX ст. “гладдю”, декорували ошийник (“обшивку”), поздовжній розріз (“розпірку”) пазухи, плечову частину (“плічки”) і манжети. Основним орнаментальним мотивом був ромб, внутрішню площину якого заповнювали хрестами, розетами, квадратами, а з початку XX ст. – стилізованими квітами (“ружами”, “трояндами”, “ромашками”).

З кінця 20-х – початку 30-х рр. XX ст. у лемків Перечинщини поширились короткі (50-55 см) “опліччя” з короткими рукавами, які завершувались широкими манжетами. Вишивкою “хрестиком” чи “двосторонньою гладдю”, оздоблювали лише манжети. Орнаментальна композиція мала вигляд вузької галузки з дрібних бордових чи червоних квіток та різнокольорових трілисників.

Жіночі сорочки (“опліччя”) дещо відмінного крою і оздоблення були поширені також і у лемків Великоберезнянщини. Кроїли сорочки із пілкою-вставкою на спинці, а з 40-х рр. XX ст. – без неї. До стану сорочки пришивали підшивку (“надшувку”). Передню (нагрудну) частину сорочки збирали (“рямили”) на 15-20 ниток, а задню, разом із верхньою плечовою частиною рукавів – на 2 нитки у дрібні складочки (“рями”). Поздовжній розріз (10-15 см) на плечі з правого боку застібували на гудзик. До верхньої частини стану сорочки, поверх морщення, пришивали вузький комірець. Рукави були довгі, широкі, цільнокроєні, морщені навколо манжет на 5-6 ниток. З 20-х рр. XX ст. жіночі сорочки лемкинь Великоберезнянщини почали оздоблювати гачкованими мережками (“штрікованими чіпками”) або фабричним мереживом. У другій половині XIX – на початку XX ст. лемкині Великоберезнянщини свої сорочки декорували вишивкою геометричних орнаментів, виконаних “низинкою” і “хрестиком”. Більшість орнаментальних композицій складалась з геометричних, рідше геометризованих мотивів: ромбів, напівквадратиків чи трикутників з різноманітними ріжками (“рожками”), вусиками або без них, завиточків, S-подібних мотивів. Наприкінці 20-х – на початку 40-х рр. XX ст. у вишивці великоберезнянських “опліч” домінуючими були стилізовано-рослинні мотиви. Орнаментальні композиції вишивки морщеної нагрудної та плечової частини рукавів місцевих жіночих сорочок складались із різноманітних квіткових композицій.

Лемкині заправляли сорочку у домоткану спідницю (“подолок”, “кабат”, “біленик”, “ряшенник”), у поясі призбирали і прошиту нитками. З 20-х рр. XX ст. на Перечинщині поширились спідниці з різнокольорових фабричних матерій. Передню пілку з розрізом шили з грубішого полотна. До верхньої морщеної частини спідниці пришивали широкий пояс, а нижню оздоблювали чотирма-десятьма загинками, поміж якими різнокольоровими нитками виши-

4. Орнаментальна композиція вишивки плечової частини рукавів жіночої сорочки, с. Верховина Бистра, Великоберезнянський р-н. Домоткане полотно, вишивка, двостороння гладь, 20-40-ві рр. XX ст.

5. Дівчина у традиційному народному вбранні, с. Стужиця Великоберезнянський р-н. Реконструкція, 2012 р.

вали орнаментальні композиції з квіток, стебел і листочків. Низ святкових спідниць, крім передньої домотканої пілки, оздоблювали гачкованою або ж фабричною мережкою. У другій половині XIX – першій половині XX ст. поверх спідниці жінки одягали фартух (“шурц”, “препиначку”, “запиначку”). Робочі фартухи шили з домотканого конопляного, а святкові – із вибіленого лляного полотна, оздобленого вишивкою. На початку XX ст. фартухи почали шити з шовку чи атласу. Поверх складок верхньої частини фартуха пришивали довгі пояси. У верхній частині деяких “запиначок” вишивали дрібні різнокольорові квітки (“ружі”), серцевину яких заповнювали дрібними бісеринками або паєтками. Низ фартухів оздоблювали гачкованою або фабричною мережкою (“чіпкою”). Спідницю разом із фартухом підв’язували в’язаним довгим вовняним поясом (“опас”, “плетінка”, “пасина”) бордового, червоного, рожевого чи зеленого кольорів. Плетені пояси лемків Закарпаття завершувались шнурочками з китичками (“бибами”) на

6

6

7

8

6. Святкова спідниця (“ряшеник”), с. Великий Березний, Великоберезнянський р-н. Домоткане полотно, фабрична матерія, вишивка, хрестик, гладь, гачкована мережка. 20-40-ві рр. XX ст.
7. Фартух (“запіначка”), с. Стужиця, Великоберезнянський р-н. Фабрична матерія, стрічки, мережка, вишивка, паєтки. 30-40-ві рр. XX ст.
8. Комплект традиційного жіночого народного вбрання, с. Вишка, Великоберезнянський р-н. Сорочка, спідниця, фартух, пояс, безрукавка, чепець. 20-ті рр. XX ст.

кінцях. Молоді жінки підперезувались короткими вовняними поясами, оздобленими шістьма маленькими або трьома великими декоративними гудзиками. Невід’ємною складовою жіночого традиційного одягу лемкинь Закарпаття були безрукавки (“візитки”, “лайбики”, “камізьельки”) з домотканого сукна, полотна та фабричних матерій. У другій половині XIX – початку XX ст. лемкині під гуню, а з 20-х рр. XX ст. під сукняну куртку (“сірак”), одягали коротку сіру сукняну безрукавку (“камізьелку”). Лемківські сукняні безрукавки виділялись вузькою смужкою синього фабричного сукна та машинними швами вздовж контурів горловини, передніх пілок та низу безрукавки. На початку 20-х рр. XX ст. у лемків поширились короткі жіночі безрукавки (“лайбики”) із атласної чи оксамитової матерії червоного, бордового, коричневого, зеленого кольорів. Безрукавки декорувались пишною вишивкою стилізованих рослинних мотивів уздовж вирізу горловини, навколо рукавних пройм, у нижній частині передніх пілок, у верхній та нижній частині спинки. Наприкінці 30-х рр. XX ст. у ряді сіл Великоберезнянщини поширились довгі жіночі безрукавки (“лайбики”) з оксамитової матерії, оздоблені вишивкою рослинних мотивів, прозорим стеклярусом, паєтками та дрібними бісеринками.

У XIX – першій половині XX ст. верхнім плечовим одягом закарпатських лемків були короткі білі гуні (“гунчата”) поперечного крою з довгим ворсом (“кострубами”), кроєні з двох пілок домотканого вовняного полотна. Контури горловини лемківських гунь обшивали трьома шматками червоної оксамитової матерії так, що утворювався товстий шов (“підшийник”). Кінці шматків матерії не зшивали, а зав’язували у бант (“кучері”). З кінця XIX ст. у лемків Великоберезнянщини поширились сірі (“сиві”) гуні. На початку 20-х рр. XX ст. під впливом долинян і бойків у лемків набули поширення короткі сукняні куртки (“сіраки”) з довгими цільнокроєними рукавами.

9

10

8

Волосся жінки заплітали в одну-дві коси, вплітаючи в них стрічки (“заплітки”, “волічки”) з вовняних ниток бордового, червоного та зеленого кольорів. Коса з уплітками спадала на плечі біля стрічки (“партиці”) з чепця. Обов’язковим елементом вбрання заміжньої жінки був чепець. У лемків Перечинщини побутував розширений доверху, т. зв. рогатий чепець (“чепак”), а на Великоберезнянщині поширеними були чепці круглої форми. Низ чепців оздоблювали різнокольоровими фабричними стрічками, гачкованими мережками, бісером, дзеркалами, золотистими дротиками, дрібними паєтками, гудзиками. Завдяки їх комбінуванню формувались орнаментальні смуги. До задньої морщеної частини чепців пришивали довгу (30-60 см) фабричну стрічку (“партицю”), декоровану вишивкою рослинних мотивів. Голову жінки пов’язували хусткою (“хустя”, “кестеманча”, “скорянча”). У молодих жінок хустки були яскравих, у старших – темних кольорів. Найяскравішим прикладом були хустки, на яких вишивку розміщували на тому куті, що

9. Жіноча безрукавка (“камізька”), с. Люта, Великоберезнянський р-н. Домоткане сукно, синє фабричне сукно, машинні шви. 20-ті рр. XX ст.

10. Гуня (“гунча”) жіноча, с. Зарічево, Перечинський р-н. Вовняні нитки, тканиня, оксамитова матерія. Початок XX ст.

11. Чепець, с. Вишка, Великоберезнянський р-н. Фабрична матерія, домоткане полотно, мереживо, стрічки, бісер, паєтки. 20-30-ті рр. XX ст.

12. “Криза”, с. Верховина Бистра, Великоберезнянський р-н. Конопляні нитки, різнокольоровий бісер, нанизування. 20-40-ві рр. XX ст.

спадав на плечі. Композиція стрічкового орнаменту формувалась з рослинних мотивів. Наприкінці 20-х – початку 30-х рр. XX ст. у лемкинь поширились фабричні хустки (“гарстувки”) та в’язані вовняні хустки (“кестемани”).

Одним із компонентів жіночого вбрання лемків Закарпаття були намиста (“монистята”, “бархатки”, “баршанки”). На білому фоні “баршанок” виплітали стилізовані квітки з гронами винограду, різнокольорові ромби, скісні хрести з трилісниками. На початку 30-х рр. XX ст. у ряді лемківських сіл поширились “драбинки”, верхню частину яких плели у вигляді “кривуль”, а нижню складали довгі петельки (“ряси”) з різнокольорового бісеру, нанизаного на нитку. Окрасою святкового вбрання лемкинь Великоберезнянщини були широкі прикраси з бісеру (“кризи”). Вони мали вигляд напівкруглого коміра, який, спадаючи від шиї, накривав суцільним плетивом груди, плечі та спину. Особливістю “криз” була їх стрічково-ярусна композиція, що утворювалась чергуванням орнаментальних смуг, розмежованих прямими або хвилястими лініями. Свої особливості мала кольорова гама лемківських “криз”. Тло плели з червоного, а орнаментальні мотиви – з білого, зеленого, коричневого, червоного бісеру.

У XIX – на початку XX ст. традиційним видом взуття лемків були постолі (“бочкори”, “верпці”) із волової, коров’ячої, кіньської шкіри. У постолі одягали онучі або в’язані шкарпетки (“штримфлі”, “фусиклі”), які обмотували довгими шкіряними ремінцями (“обуванцями”). Лемківські постолі, як і бойківські та долинянські, кроїли із зрізаним носком та розрізною п’яткою. На початку XX ст. поширились шкіряні чоботи (“чизми”), а у 20-40-х рр. XX ст. як жінки, так і чоловіки стали одягати шкіряні черевики (“топанки”) з високим каблукком.

13. Чоловічий костюм (сорочка, сукняні штани (“холошні”), сукняна куртка (“сірак”), фетровий капелюх (“крисаня”), с. Стужиця, Великоберезнянський р-н. 20-40-ві рр. XX ст.

Традиційний чоловічий одяг лемків Закарпаття

Чоловічий одяг лемків Закарпаття не такий колоритний, як жіночий. Комплекс їх одягу складався з сорочки, літніх штанів (“гатеї”), зимових штанів (“холошень”), шкіряного пояса (“череса”), плечового верхнього одягу, головних уборів та взуття.

У основі чоловічого вбрання лемків Закарпаття була сорочка. У XIX ст. довгі сорочки кроїли з двох широких та однієї вузької піл. Наприкінці XIX ст. стали шити сорочки з “плечиками” та відкидним коміром. Єдиним декоративним оздобленням сорочок були загинки (“защипи”) навколо розрізу пазухи. Лише наприкінці XIX – на початку XX ст. сорочки поступово почали оздоблювати вишивкою білим по білому. На початку XX ст. у лемків Великоберезнянщини поширились довгі чоловічі сорочки, збирані (“морщені”) на 5-10 ниток навколо круглого вирізу горловини. Пишно виглядали сорочки хлопців і молодих чоловіків, у яких поєднували поліхромну вишивку з вишивкою білим по білому. У 20-40-х рр. XX ст. чоловічі лемківські сорочки з широким відкладним коміром і вставкою на спинці оздоблювались вишивкою на розрізі пазухи, комірі та манжетах. Насиченістю орнаментальної композиції та колориту виділялись поздовжні смуги

14

15

16

(“нагрудники”) обабіч розрізу пазухи. Виділялись три варіанти оздоблення “нагрудника”: з двома вузькими орнаментальними смугами, з двома широкими смугами і сорочки (“розвертанки”).

Поясне чоловіче вбрання лемки виготовляли відповідно до функціонального призначення. До роботи одягали штани (“гаті”), під якими носили “надраги” чи “пачмаги”. “Гаті”, шиті на щодень, були без декоративного оздоблення. Вони на 7-10 см довші за спідні “пачмаги”. Штанини кроїли із суцільного шматка полотна, зігнутого навпіл по довжині. Ширина однієї штанини могла сягати 25-30 см. Між штанинами вставляли прямокутні або трикутні вставки (“клини”). Над вставками робили розріз (“розпірку”), який застібували на білі гудзики та металеві застібки. До верхньої частини “гатеї” пришивали широкий полотняний пояс із мотузкою (“ушивальником”), а донизу штанин

14. Оздоблення вишивкою розрізу пазухи чоловічої сорочки, с. Лубня, Великоберезнянський р-н. Фабрична матерія, вишивка, низина. 30-40-ві рр. XX ст.

15. Оздоблення вишивкою розрізу пазухи чоловічої сорочки, с. Зарічево, Перечинський р-н. Фабрична матерія, вишивка, хрестик. 30-40-ві рр. XX ст.

16. Чоловіча сорочка “розвертанка”, с. Ужок, Великоберезнянський р-н. Фабрична матерія, вишивка, хрестик. 30-40-ві рр. XX ст.

могли пришивати полотняні шнурочки (“мотузки”), за допомогою яких “гати” прив’язували до ноги, коли взували постоли або чоботи. У 20-40-х рр. ХХ ст. у лемків Великоберезнянщини побутували верхні штани (“гати”), що укріплювались вузьким ременем із волової шкіри, який просовували у хлястики (“псики”). Взимку поверх “гатеї” чоловіки одягали штани із ущільненого домотканого сукна (“холошні”) білого або сірого кольору. Шили їх з ромбовидним клином (“ласткою”) між штанинами. У передній частині робили поздовжній розріз (“розпірку”), який застібували на гудзики та металеву застібку. На холошнях робили дві прорізнi кишени. До верхньої частини штанин пришивали 7-10 вузьких сукняних хлястиків (“псиків”) для просовування ременя. Бічні з’єднувальні шви на штанинах декорували голубими фабричними стрічками (“лампасами”). Підперезувались лемки широкими шкіряними ремнями на три-п’ять застібок (“пряжок”).

У ХІХ – першій половині ХХ ст. у лемківських селах Закарпаття побутував чоловічий плечовий безрукавний одяг з домотканого полотна, хутра та сукна. До середини ХІХ ст. єдиним чоловічим верхнім одягом лемків Закарпаття були гуні. Уже наприкінці ХІХ ст. у них набули поширення полотняні та сукняні куртки (“сіраки”). Чоловічий лемківський “сірак” відрізнявся від жіночого лише розміром, коміром та нашивками на рукавах. Найчастіше зустрічались “сіраки”, пошиті з темно-сірого чи темно-коричневого сукна, з відкидним коміром, чотирма кишеними на передніх пілках. Застібувались куртки на три-чотири гудзики.

Лемки Закарпаття носили довге волосся. Його розчісували на два боки (на проділ), і воно вільно спадало на плечі. До чоловічих головних уборів лемків належали фабричні капелюхи (“крисані”, “клебані”) чорного, темно-синього, темно-зеленого, сірого, коричневого кольорів. Їх оздоблювали пір’ям павича, сойки, тетерева, гірського орла, шерстю вепра, різнокольоровими шпильками. Перо, за народним звичаєм, означало юначу силу, відвагу і молодечу честь. Зимові головні убори (“кучми”, “ковпаки”) виготовляли із вичиноної шкіри чорного або білого ягняти, вівці чи сірого зайця хутром назовні. Зсередини зимові шапки підшивали домотканим полотном або сукном, а у верхній частині робили один або два вуха, якими прикривали обличчя, коли було холодно. У лемківських селах Великоберезнянщини взимку чоловіки голову, шию та вуха обмотували довгим шматком сукна чорного, червоного, зеленого кольору, поверх якого одягали капелюх.

До чоловічого взуття лемків належали шкіряні постоли (“бочкори”, “ходаки”), гумові (“гумаки”, “гнотованки”), “дерев’яники”, зроблені із шкіри, прибитої на дерев’яну підощву. Коли

17

18

14

19

17, 18. Чоловіча куртка ("сірак"), с. Лубня, Великоберезнянський р-н. Домоткане сукно, фабрична матерія, машинні шви. 30-ті рр. XX ст.

19. Чоловіча безрукавка ("камізелька"), с. Лубня, Великоберезнянський р-н. Домоткане сукно, фабрична матерія. 20-30-ті рр. XX ст.

було слизько, “ходаки” підв’язували грубими конопляними мотузками. З початку ХХ ст. у лемків Великоберезнянщини поширились постоли, виготовлені зі шматка товстої гуми.

Із 30-40-х рр. ХХ ст. поширились хромові чоботи (“чизми”) на високих каблуках, з твердими халявами. Під час Другої світової війни в лемківських селах Великоберезнянщини поширились дерев’яні черевики (“дерев’яники”).

Отже, характерними особливостями традиційного народного вбрання лемкинь Закарпаття були “опліччя” з довгими чи короткими рукавами, з густозібраною нагрудною частиною, скісним розрізом пазухи з правого боку, вишивкою геометричних чи квітково-рослинних мотивів, білі рамлені спідниці (“біленики”, “ряшеники”), в’язані червоні чи рожеві пояси, сірі сукняні “камізельки”, білі гуні з “кучерями” з червоної оксамитової матерії, рогаті чепці, широкі нашийні прикраси з бісеру (“кризи”). Чоловіче вбрання не було таким розмаїтим як жіноче. Як і в інших етнографічних груп Закарпаття, у лемків у ХІХ ст. побутували відносно короткі сорочки, а з перших десятиріч ХХ ст. поширюються довгі сорочки з “плечиками”, вишивкою білим по білому (початок ХХ ст.), поліхромними орнаментальними композиціями (20-40-ві рр. ХХ ст.). Лемківські полотняні штани були довшими і вужчими за долинянські, лише зрідка оздоблювались вузькими орнаментальними смугами та стряпками у нижній частині. Чоловічий плечовий та верхній одяг бойків і лемків схожий до жіночого. Він виготовлявся з полотен, хутра і сукна. До середини ХХ ст. лемки не шили безрукавки (“лайбики”) із фабричних тканин. Верхнім одягом повсюдно були гуні, які на початку ХХ ст. почали витіснятись сукняними куртками.

Літературно-художнє видання

Василь Коцан

НАРОДНИЙ ОДЯГ ЛЕМКІВ ЗАКАРПАТТЯ.

Особливості традиційного народного вбрання

XIX – першої половини XX ст.

Відповідальна за випуск *Г.В. Андял*

© Закарпатський музей народної архітектури та побуту, 2012

© В.В. Коцан, упорядкування, 2012

© Видавництво Олександри Гаркуші, 2012

В авторській редакції

Художньо-технічна редакція *О.Є. Гаркуша*

Комп'ютерна верстка *О.Ю. Гаркуша*

Фото *В.В. Коцан*

На 10-й стор. с. Стужиця 30-х рр.

(фото із архіву Янковської М.С.)

Підписано до друку 25.12.2012

Формат 60x84/8. Папір крейдяний.

Гарнітура Minion Pro. Друк офс.

Тираж 100 прим. Замовлення № 33-12.

Видавництво Олександри Гаркуші

Свідоцтво серія Зт № 23 від 06.09.2005 р.

м. Ужгород, вул. Погорелова, 4

тел./факс (0312) 66-49-38

Ужгород
Видавництво Олександри Гаркуші
2012

